

Designing an extracurricular program (extracurricular activity) to enhance creative thinking skills in third grade elementary school students

Hossein Ghasempour Moghaddam^{1*}, Zahra Azardar²

1. *Corresponding author*, Faculty member, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. Corresponding author, Email: h.ghasempour@cfu.ac.ir
2. Master's degree in curriculum planning, elementary school teacher in Tehran. Email: n.p199473@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Keywords: Curriculum design, extracurricular program, creative thinking, students</p> <p>Article history: Received: 24 August 2025 Reviewed: 19 November 2025 Accepted: 06 December 2025 Published: 16 December 2025</p>	<p>This article aims to design an extracurricular program or extracurricular activity to enhance creative thinking skills in third-grade elementary school students. This study was conducted using a qualitative method and content analysis of semi-structured interviews with 14 curriculum planning and educational management experts with expertise and work experience in the field of curriculum planning or educational management, having articles or experiences related to creative thinking or extracurricular programs. To determine validity, multiple data sources and methods were used, and participant review was used, and for reliability, agreement between coders and recoding were used. The findings showed that an effective extracurricular program should include components such as voluntary group tasks, student organizations, participation-centered, use of technological resources, cooperation with external organizations, scientific visits and projects outside the school. The goals of this program are to achieve thinking skills, self-direction, and spontaneity and deepen theoretical knowledge, and its content should be based on students' needs, research-oriented, interactive and diverse. The proposed teaching-learning strategies include participatory, exploratory, role-playing, brainstorming, and artistic activities, and its evaluation should be done through self-assessment, process-oriented, question-and-answer, and portfolio-based. As a result, implementing such a program can significantly help foster creative thinking in elementary school students.</p>
<p>Citation (APA): Ghasempour, H. & . Azardar, Z. (2025). Designing an extracurricular program (extracurricular activity) to enhance creative thinking skills in third grade elementary school students, <i>Iranian Journal of curriculum studies</i>, 20 (78), 77-96 https://doi.org/ 10.22034/jcs.2025.531647.2455</p> <p> © The Author(s). Publisher: Iranian Curriculum Studies</p>	

Extended Abstract

Introduction:

One of the main tasks of the education system in any society is to provide appropriate learning opportunities and contexts for the growth and development of students' diverse talents. One way out of these challenges is to appropriately design extracurricular programs or extracurricular activities to meet students' educational needs, taking into account a certain degree of freedom of action and choice, teamwork, flexibility, and other features.

Purpose:

This article aims to design an extracurricular program or extracurricular activity to enhance creative thinking skills in third-grade elementary school students. This research seeks to answer the main question: What is the appropriate extracurricular program model for strengthening creative thinking skills in third grade elementary school students in terms of components, goals, content, teaching-learning strategies, and evaluation?

Methodology:

The method of this research was applied in terms of purpose and qualitative in terms of data collection. The qualitative approach of the research was inductive content analysis, which allows the researcher to extract categories directly from the data without strong theoretical assumptions. The research method was based on Corbin and Strauss' (2015) systematic model, which includes three stages of open, axial, and selective coding. The statistical population includes experts, specialists, and scholars in curriculum planning and educational management, who were selected as a statistical sample based on the saturation law of 14 people. The main data collection tool was a semi-structured interview. The interview questions were designed around the main research themes (components, objectives, content, strategies, and evaluation of the extracurricular program). Data analysis was conducted in three stages and manually (without using software): in the open coding stage, the interview texts were carefully studied and sentences or keywords that contained meaning were identified and an initial code (open code) was assigned to each one. in the axial coding stage, similar open codes were grouped together and subcategories were formed, and the relationships between these categories were examined and the main categories were extracted. in the selective coding stage, core categories were identified and a coherent story or pattern was formed from the data that answered the main research question. In this study, 17 indicators and 7 components of group volunteer tasks, student organizations and clubs, participation-based, technology-based educational resources, school partnerships with organizations and professionals, visits to learning spaces, and out-of-school projects were identified as components of an extracurricular program or extracurricular activity to strengthen creative thinking skills.

Results:

The findings showed that the goals of the extracurricular program to strengthen creative thinking skills are: achieving skills and competencies, self-direction, and spontaneity, along with promoting and deepening theoretical knowledge. In the extracurricular program, in order to strengthen creative thinking skills, content is recommended that is authentic and diverse in its presentation, based on the needs and characteristics of students, research, and interaction between students. The most important evaluation techniques of the extracurricular program to strengthen creative thinking skills include self-assessment, process-oriented evaluation, portfolio evaluation, and question-and-answer-based evaluation.

Conclusion:

According to the results, the extracurricular program has four components, content has five components, teaching and learning methods have five components, and evaluation has four components.

طراحی برنامه فرادرسی (فعالیت فوق برنامه) به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان

حسین قاسم پور مقدم^{۱*}، زهرا آذر دار^۲

۱. نویسنده مسئول، عضو هیات علمی گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. نویسنده مسئول، رایانامه: h.ghasempour@cfu.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، آموزگار دوره ابتدایی شهر تهران. رایانامه: n.p199473@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله اصیل پژوهشی

این مطالعه با هدف طراحی برنامه فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه برای تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان انجام شد. برای انجام آن از روش کیفی و تحلیل محتوای مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۴ خبره مرتبط با تفکر خلاق یا برنامه فرادرسی استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که یک برنامه فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه مؤثر باید شامل مؤلفه‌هایی مانند وظایف داوطلبانه گروهی، سازمان‌های دانش‌آموزی، مشارکت محوری، استفاده از منابع فناورانه، همکاری با سازمان‌های خارجی، بازدیدهای علمی و پروژه‌های خارج از مدرسه باشد. اهداف این برنامه دستیابی به مهارت‌های تفکر، خودراهبری، خودانگیزگی و تعمیق دانش نظری است و محتوای آن باید مبتنی بر نیاز دانش‌آموزان، پژوهش محور، تعاملی و متنوع باشد. راهبردهای آموزشی پیشنهادی شامل روش‌های مشارکتی، اکتشافی، ایفای نقش، بارش مغزی و فعالیت‌های هنری است و ارزشیابی آن نیز باید از طریق خودارزیابی، فرایندمحور، مبتنی بر پرسش و پاسخ و پوشه‌ای صورت گیرد. بنابراین به‌طور معناداری به پرورش تفکر خلاق در دانش‌آموزان دوره ابتدایی کمک کند.

کلیدواژه‌ها:

طراحی برنامه درسی، برنامه فرادرسی، فعالیت فوق برنامه، تفکر خلاق، دانش‌آموزان

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۲۵

استناد به این مقاله: قاسم پور مقدم، حسین و آذر دار، زهرا. (۱۴۰۴). طراحی برنامه فرادرسی (فعالیت فوق برنامه) به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان، مطالعات برنامه درسی، ۲۰ (۷۸)، ۲۲ - ۱.

<https://doi.org/10.22034/jcs.2025.531647.2455>

© نویسندگان.

ناشر: انجمن مطالعات برنامه درسی ایران.

مقدمه

امروزه سیستم‌های آموزشی در سراسر جهان، پرورش ویژگی‌های شخصیتی و مهارت‌های فکری دانش‌آموزان را به عنوان یکی از رسالت‌های اصلی خود می‌دانند. یکی از وظایف اصلی نظام تعلیم و تربیت در هر جامعه، فراهم کردن زمینه و فرصت‌های مناسب یادگیری به منظور رشد و شکوفایی استعداد‌های گوناگون و متنوع دانش‌آموزان است. علاوه بر نیازهای متنوع دانش‌آموزان، نیازهای برخاسته از شرایط خاص فرهنگی اجتماعی در ابعاد ملی، محلی و هم‌چنین اقتضائات بین‌المللی، نظام‌های آموزشی را با چالش جدی رو برو کرده است. هر کشور بنابر دیدگاه‌ها و رویکردهای حاکم بر نظام برنامه ریزی درسی و آموزشی با شیوه‌های متفاوت به دنبال تدابیر مناسب برای مواجهه با چالش‌های فوق می‌باشد. یکی از راه‌های برون رفت از این چالش‌ها طراحی مناسب برنامه‌های فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه برای پاسخگویی به نیازهای آموزشی دانش‌آموزان با لحاظ نوعی آزادی عمل و قدرت انتخاب، انجام کارگروهی، وجود انعطاف و سایر ویژگی‌هاست (Naderi, 1391).

در این میان، برنامه‌های فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه^۱ به عنوان فعالیت‌های سازمان‌یافته‌ای تعریف می‌شوند که مکمل برنامه درسی رسمی بوده و خارج از ساعت درسی معمول، با هدف تعمیق یادگیری، غنی‌سازی تجارب و پرورش همه‌جانبه‌ی فراگیران طراحی می‌شوند (sakere, 2024). فعالیت‌های فوق برنامه یا مکمل درسی، به هر نوع فعالیت طراحی شده‌ای گفته می‌شود که کارکنان آموزشی و اجرایی مدارس به منظور ارتقای توانمندی‌های گوناگون دانش‌آموزان در دوره‌های مختلف تحصیلی و در محیط‌های آموزشی اجرا می‌کنند (Abdulloyevich, 2023). این برنامه‌ها محدود به فعالیت‌های فوق برنامه سنتی نیستند، بلکه طیف وسیعی از تجربیات، از جمله پروژه‌های گروهی داوطلبانه، سازمان‌های دانش‌آموزی، بازدیدهای علمی و استفاده از فناوری را در بر می‌گیرند (Nazari & yazdan seta, 2019).

برنامه فرادرسی در مدرسه ابتدایی به مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و آموزش‌هایی گفته می‌شود که فراتر از محتوای رسمی کتاب‌های درسی هستند و با هدف تقویت مهارت‌های زندگی، اجتماعی، فرهنگی و هنری دانش‌آموزان طراحی می‌شوند. این برنامه‌ها نقش مهمی در رشد همه‌جانبه کودکان دارند. برخی اهداف برنامه فرادرسی عبارتند از: تقویت مهارت‌های فردی و اجتماعی مانند همکاری، مسئولیت‌پذیری، خودآگاهی و حل مسئله؛ پرورش خلاقیت و استعدادها در زمینه‌هایی مثل هنر، موسیقی، نمایش و نویسندگی؛ آموزش مهارت‌های زندگی مانند مدیریت زمان، نظم، تغذیه سالم، بهداشت فردی؛ تقویت هویت ملی و دینی از طریق فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی.

نمونه فعالیت‌های برنامه فرادرسی نیز می‌توان به این موارد اشاره نمود: برگزاری جشن‌ها و مناسبت‌ها (دهه فجر، روز معلم، هفته کتاب و کتاب‌خوانی)، کلاس‌های فوق برنامه مانند خوشنویسی، نقاشی، سفال‌گری، زبان انگلیسی؛ اردوهای علمی و تفریحی برای آشنایی با محیط‌های طبیعی و اجتماعی؛ برنامه‌های ورزشی مثل مسابقات دو، فوتبال، طناب‌کشی؛ فعالیت‌های گروهی مانند تئاتر، سرود، روزنامه‌دیواری. در این نوع برنامه معلم و مدرسه باید با شناسایی علاقه‌مندی‌ها و توانایی‌های دانش‌آموزان، فعالیت‌های مناسبی را طراحی کنند و نیز باید شرایط اجرایی، منابع و فضای مناسب برای اجرای این برنامه‌ها را فراهم کنند (Ruiz-Bartolome & Greca, 2023).

یکی از اهداف مهم این برنامه، تقویت مهارت‌های تفکر به ویژه تفکر خلاق است. تفکر خلاق، به عنوان ظرفیت تولید ایده‌های نو و ایجاد ارتباطات غیرمتعارف برای رسیدن به راه‌حل‌های جدید تعریف می‌شود. این مهارت تنها به خلق آثار هنری محدود نمی‌شود، بلکه شامل مولفه‌های شناختی کمترشناخته‌شده‌ای همچون «اصالت»، «سیالی^۲» در تولید ایده، «انعطاف‌پذیری^۳» در تغییر رویکرد و «بسط^۴» در توسعه ایده‌ها نیز می‌گردد (Guilford, 2010). پرورش چنین مهارتی دانش‌آموزان را برای مواجهه با مسائل پیچیده جهان واقعی آماده می‌سازد (Ramalingam et al, 2020).

برخی کشورها بر پرورش تفکر خلاق در دانش‌آموزان تأکید دارند، اما تحقق این هدف مستلزم طراحی برنامه‌های درسی مناسب و کارآمد است (Hadar & Tirosh, 2019). در ایران نیز پرورش تفکر خلاق از اهداف مهم آموزش و پرورش است (Etemad Ahari, Fakhari Mobarake & Saber Gorgani, 2022). با این حال، نظام آموزشی ایران عمدتاً بر روش‌های معلم محور و جنبه‌های شناختی متمرکز است (Safaei, Zarei & Samavi, 2021). شکاف قابل توجهی بین اهداف نظری و اجرای عملی برنامه‌های درسی وجود دارد (Saeednia et al, 2024). برنامه‌های درسی از پیش تعیین شده نیز اغلب مانع پرورش خلاقیت می‌شوند (Khosravi & Mehrmohammadi, 2012). به نقل از (Khashindarghi et al, 2025)

مطالعات نشان داده است که شرکت در فعالیت‌های فوق برنامه، احتمال ترک تحصیل و احتمال ارتکاب جرم را کاهش می‌دهد و منجر به موفقیت بیشتر در فعالیت‌های تحصیلی و زندگی دانش‌آموزان می‌شود (Mahoney, 2000). تعاملات دانش‌آموزان در فعالیت‌های فوق برنامه با طیف متنوعی از همسالان، به آنان اجازه می‌دهد تا ویژگی‌هایی مانند مهارت‌های رهبری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی بیشتری را کسب کنند (Parker et al, 2013). علاوه بر این، آموزش زمانی مفید است که با فعالیت‌های فوق برنامه همراه شود، لذا فعالیت‌های فوق برنامه به عنوان عاملی مهم برای شکل‌دهی شخصیت دانش‌آموزان است که با ذوق و هنر دانش‌آموز چه در محیط آموزشی و چه در خارج از آن سروکار دارد (Irdangani and Sufi, 2018).

برنامه فرادرسی یا فعالیت‌های فوق برنامه، به منظور مراقبت دانش‌آموزان در برابر عادات بد، مهارت‌ها و توانایی‌های آنها را بهبود می‌بخشد تا اوقات فراغت خود را به صورت کاملاً با ارزش سپری کنند و از انرژی خود به شکل مثبت استفاده کنند و استرس خود را کاهش دهند. مشارکت در فعالیت‌های فوق برنامه نوجوانان، نقش مهمی در پیشرفت قطعی آنها در زمینه ادراک خود، اعتماد به نفس و سلامت ذهنی ایفا می‌کند (Zeycan, 2017). فعالیت‌های فوق برنامه معمولاً برای دانش‌آموزان الزامی نیست و برای رسیدن به اهدافی خاص، دانش‌آموزان را به سمت کنفرانس‌ها، کارگاه‌ها، اردوی علمی، آزمایشگاه، بحث‌ها و آموزش‌ها هدایت می‌کنند. فعالیت‌های فوق برنامه، جزء مهمی از برنامه‌های آموزشگاه هستند که به طور قابل توجهی می‌توانند به افزایش کیفیت در آموزش و پرورش کمک کنند (Iucu, 2012).

با نگاهی به مقوله برنامه فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه و ویژگی‌ها و آثار مثبتی که فعالیت فوق برنامه در جذب دانش‌آموزان و گرایش آنها به سمت تربیت دارد، می‌توان گفت که برنامه درسی فوق برنامه می‌تواند در آموزش‌ها کارسازتر باشد. برنامه درسی فوق برنامه جایگاه خاص و مهمی در میان انواع برنامه‌های درسی از منظر ایجاد محرک

1. Originality
2. Fluency
3. Flexibility
4. Elaboration

برای تجربه کردن فراگیران و آماده شدن برای پذیرش مسئولیت و تقویت فعالیت گروهی در جامعه و ایجاد انگیزه و رغبت در دانش‌آموزان برای یادگیری مهارت‌ها و تعمیق یادگیری دارد. درحالی که مشاهده می‌شود در سطح کشور به ظرفیت و پتانسیل توجه جدی نشده است. لذا لازم است معلمان و مدیران بستری مناسب برای پرورش استعدادها، افکار منطقی و خلاقیت در دانش‌آموزان را فراهم نمایند تا دانش‌آموزان در کنار تجربه‌های جدید به رشد و خود شکوفایی و بالندگی دست یابند. (Naderi, 2013)

دوره اول ابتدایی از مهم‌ترین و حساس‌ترین دوره‌های تحصیلی است که توجه به ویژگی‌های کودکان برای معلمان بسیار اهمیت دارد. مهم‌ترین ویژگی‌های کودکان دوره اول ابتدایی که پایان آن پایه سوم ابتدایی است و با موضوع این مقاله ارتباط نزدیکی دارد، در سه دسته شناختی، عاطفی و اجتماعی قابل بررسی است. تفکر کودک بیشتر مبتنی بر اصول منطقی و عینی‌گرایی است. آنها می‌توانند مفاهیم کمی و قابل شمارش و دیدنی را در حافظه خود نگه دارند. هر چند کودکان این پایه قادر هستند مفاهیم فضا، زمان و طبقه‌بندی اشیا را در ذهن خود خلق کرده و نگهداری کنند، اما هنوز به عملیات عینی وابسته‌اند. کودکان پایه سوم ابتدایی بسیار کنجکاو بوده و به یادگیری مطالب عینی و محسوس علاقه دارند. در صورتی که آموزش همراه با دست‌ورزی، بازی، حرکت و قابل مشاهده باشد؛ انگیزه یادگیری در آنها زیاده‌تر و قوی‌تر می‌شود. کودکان این پایه واکنش‌های عاطفی خوشایند و مطلوب از خود نشان می‌دهند. خنده‌هایشان زیاد می‌شود و در بیشتر ایام با نشاط و شاد هستند. کودکان مرتب در حال جنب‌وجوش بوده و لحظه‌ای آرام و قرار ندارند. آنها رویدادها و وقایع ساده را توصیف می‌کنند، به توضیحات ساده عملی درباره حوادث روزانه علاقه نشان می‌دهند؛ به دیدن فیلم و نمایشنامه علاقه دارند و تمایل دارند خودشان هم وارد عمل شده و در فرصت‌های مختلف به جای شخصیت‌های داستان ایفای نقش کنند. کودکان به بازی‌های گروهی به شدت علاقه دارند و بر همین اساس آموزش و یادگیری به سبک گروهی همراه با بازی را دوست دارند و می‌توانند در گروه‌های کوچک فعالیت کنند (Mghaddami, 2024).

مطالعات متعددی به بررسی نقش فعالیت‌های فرادرسی پرداخته‌اند، اما هرکدام تنها بخشی از پازل را روشن ساخته‌اند. برای مثال، (Hojati et al, 2021) به ارائه مؤلفه‌های عمومی برای آموزش تفکر خلاق و انتقادی پرداختند، اما این مؤلفه‌ها را در قالب یک برنامه فرادرسی عملیاتی و یکپارچه برای پایه‌ای خاص طراحی نکردند. از سوی دیگر، (Sajedirad et al, 2021) بر طراحی الگو برای تفکر انتقادی متمرکز شدند، که اگرچه مرتبط است، اما ماهیتاً با تفکر خلاق متفاوت است. در مطالعات بین‌المللی نیز، (Ye, P & Xu, X, 2023) نشان دادند که محیط‌های یادگیری میان‌رشته‌ای و مبتنی بر چالش‌های دنیای واقعی می‌توانند تفکر خلاق را پرورش دهند، اما پژوهش آنان در بافت آموزشی کشور دیگری و برای مقطع دبیرستان انجام شده است. (Mabrouk, 2020) و (Ruiz-Bartolome & Greca, 2023) به ترتیب بر نقش این برنامه‌ها در توسعه مهارت‌های قرن بیست و یکم و غلبه بر کلیشه‌های جنسیتی تأکید کردند، اما باز هم، یک الگوی مشخص برای طراحی همه‌جانبه برنامه ارائه ندادند.

با وجود این پژوهش‌های ارزشمند، یک خلأ نظری و عملی مشخص وجود دارد. مطالعات پیشین عمدتاً یا به صورت پراکنده به برخی عناصر برنامه درسی (مانند روش‌های تدریس) پرداخته‌اند یا بر مهارت‌های عمومی‌تر متمرکز بوده‌اند. به طور مشخص، طراحی یک «الگوی جامع» بومی که تمامی مؤلفه‌های اصلی برنامه فرادرسی (شامل اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری و روش‌های ارزشیابی) را به صورت هماهنگ و با تمرکز خاص بر تقویت مؤلفه‌های تفکر

خلاق (اصالت، سیالی، انعطاف‌پذیری، بسط) در پایه سوم دبستان هدف قرار دهد، مغفول مانده است. این شکاف منجر به طراحی و اجرای برنامه‌های ناکارآمد و غیرمنسجمی شده که فاقد اثربخشی لازم هستند.

لذا، این مطالعه با هدف پر کردن این شکاف پژوهشی طراحی شد. پایه سوم دبستان به دلیل ویژگی‌های رشدی شناختی و عاطفی دانش‌آموزان در این سن، زمان حیاتی برای سرمایه‌گذاری بر پرورش تفکر خلاق است. این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال اصلی است که: «الگوی برنامه فرادرسی مناسب برای تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان از نظر مؤلفه‌ها، اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری و ارزشیابی چگونه است؟» پاسخ به این سؤال می‌تواند یک نقشه راه عملیاتی و مبتنی بر نظر خبرگان را در اختیار مربیان و برنامه‌ریزان درسی قرار دهد تا بتوانند برنامه‌هایی اثر بخش و دگرگون‌کننده را در این زمینه طراحی و اجرا نمایند.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، کیفی بود. رویکرد کیفی پژوهش، تحلیل محتوای استقرایی بود که به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا بدون پیش‌فرض‌های نظری قوی، مقوله‌ها را مستقیماً از داده‌ها استخراج کند. روش اجرای پژوهش بر اساس مدل سیستماتیک کوربین و اشتراوس^۱ (۲۰۱۵) بود که شامل سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی می‌شود. جامعه آماری این پژوهش را کلیه متخصصان و خبرگان حوزه برنامه‌ریزی درسی، مدیریت آموزشی و روان‌شناسی تربیتی در سال ۱۴۰۲ تشکیل دادند. با توجه به ماهیت کیفی پژوهش و هدف دستیابی به عمق تجارب، نمونه‌گیری به روش هدفمند و با حداکثر تنوع (نظری) انجام شد. معیارهای انتخاب مشارکت‌کنندگان شامل: داشتن مدرک دکتری در یکی از حوزه‌های مرتبط، داشتن حداقل ۱۰ سال سابقه تدریس یا تحقیق در حوزه تعلیم و تربیت یا روان‌شناسی کودک، داشتن مقالات پژوهشی، کتب یا پروژه‌های اجرایی در زمینه تفکر خلاق، برنامه‌فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه و تمایل برای مشارکت در پژوهش بود. فرآیند نمونه‌گیری تا رسیدن به نقطه اشباع نظری ادامه یافت و در نهایت با ۱۴ نفر به اشباع رسید. ویژگی‌های دقیق نمونه‌ها در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های دموگرافیک مشارکت‌کنندگان در پژوهش

کد مشارکت‌کننده	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	سابقه کار (سال)	سمت/موقعیت فعلی
P1	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	22	استاد دانشگاه
P2	دکتری	تکنولوژی آموزشی	18	دانشیار دانشگاه
P3	دکتری	روان‌شناسی تربیتی	15	عضو هیأت علمی
P4	دکتری	مدیریت آموزشی	20	مدیر کل آموزش و پرورش
P5	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	16	استادیار دانشگاه
P6	دکتری	روان‌شناسی کودک	12	پژوهشگر
P7	دکتری	تکنولوژی آموزشی	19	دانشیار دانشگاه
P8	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	14	معاون آموزشی

کد مشارکت‌کننده	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	سابقه کار (سال)	سمت/موقعیت فعلی
P9	دکتری	مدیریت آموزشی	17	استاد دانشگاه
P10	دکتری	روانشناسی تربیتی	21	عضو هیأت علمی
P11	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	13	کارشناس ارشد پژوهشی
P12	دکتری	تکنولوژی آموزشی	11	استادیار دانشگاه
P13	دکتری	مدیریت آموزشی	15	مدیر پژوهش
P14	دکتری	روانشناسی کودک	18	مشاور آموزشی

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود. پرسش‌های مصاحبه حول محورهای اصلی پژوهش (مؤلفه‌ها، اهداف، محتوا، راهبردها و ارزشیابی برنامه فرادرسی) طراحی شد. برای مثال، برخی از سوالات کلیدی عبارت بودند از: «به نظر شما مهم‌ترین اهدافی که یک برنامه فرادرسی برای تقویت تفکر خلاق باید دنبال کند، چیست؟»، «چه نوع فعالیت‌ها و محتوایی می‌تواند در پرورش مؤلفه‌هایی مانند سیالی و انعطاف‌پذیری فکری مؤثر باشد؟»، «یک روش تدریس مناسب برای اجرای این برنامه در خارج از ساعت درسی رسمی چیست؟» و «چگونه می‌توان ارزشیابی کرد که آیا این برنامه در تقویت خلاقیت دانش‌آموزان موفق بوده است یا خیر؟». پس از انجام مصاحبه‌ها، هر مصاحبه ضبط، کلمه به کلمه نوشته و برای تحلیل آماده شد. تحلیل داده‌ها در سه مرحله و به صورت دستی (بدون استفاده از نرم‌افزار) انجام شد: ابتدا در مرحله کدگذاری باز، متن مصاحبه‌ها به دقت مطالعه شد و جملات یا کلمات کلیدی که حاوی مفهوم بودند، شناسایی و برای هر یک کد اولیه (کد باز) اختصاص داده شد. سپس در مرحله کدگذاری محوری، کدهای باز مشابه در کنار یکدیگر دسته‌بندی و مقوله‌های فرعی تشکیل شدند و روابط بین این مقوله‌ها بررسی و مقوله‌های اصلی استخراج گردید. در نهایت، در مرحله کدگذاری انتخابی، مقوله‌های هسته‌ای شناسایی و یک داستان یا الگوی منسجم از داده‌ها شکل گرفت که به سؤال اصلی پژوهش پاسخ می‌داد. برای اطمینان از اعتبار (روایی) و پایایی یافته‌های کیفی، از راهبردهای متعددی شامل بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان که طی آن تفسیرهای اولیه از مصاحبه‌ها در اختیار چند نفر از مشارکت‌کنندگان قرار گرفت و تأیید آنان اخذ شد، مثلث‌بندی در منابع داده که با استفاده از نظرات متخصصان با تخصص‌های مختلف (برنامه‌ریزی درسی، روان‌شناسی، مدیریت آموزشی) انجام شد تا مسئله از زوایای مختلف بررسی شود، و محاسبه توافق بین کدگذاران که طی آن فرآیند کدگذاری توسط پژوهشگر و یک همکار آشنا با روش‌شناسی کیفی به صورت مستقل انجام و درصد توافق بین آنان ۸۷٪ محاسبه شد، استفاده گردید.

یافته‌ها

بر اساس هدف کلی تبیین شده برای پژوهش سولاتی تدوین گردیده است که پاسخ به آنها رسالت هر طرح پژوهشی است. با توجه به این مساله به پاسخ سولات تدوین شده پرداخته شد. در این پژوهش در بخش کیفی بعد از انجام مصاحبه‌ها و پیاده‌سازی آن‌ها که مبتنی بر کدگذاری مقوله‌ها بود، با برش زدن متن مصاحبه به مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی‌ها و دسته‌بندی آن‌ها به مقولات فرعی و اصلی اقدام شد. در مرحله اول به شناسایی مولفه‌های برنامه فرادرسی پرداختیم؛ سپس در مرحله دوم به چهار مقوله هدف، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی برنامه فرادرسی پرداخته شد.

سوال اول: برنامه فرادرسی به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان چه مولفه‌هایی را در بر می‌گیرد؟

برای استخراج مولفه‌ها، از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی و با استفاده از کدگذاری باز و محوری استفاده شد. بدین ترتیب که ابتدا متن مصاحبه‌ها به دقت مطالعه و عبارات کلیدی مرتبط (کدهای اولیه یا عبارات مفهومی) استخراج گردید. سپس کدهای مشابه در ذیل مقولات فرعی دسته‌بندی شدند. در نهایت، با ادغام و تجمیع مقولات فرعی بر اساس اشتراک مفهومی، مقولات اصلی (مولفه‌ها) شکل گرفتند. مطابق جدول ۲، که با عنوان «کدهای مفهومی و مقولات فرعی استخراج شده از مصاحبه‌ها درباره برنامه فرادرسی» ارائه می‌شود، ۱۷ مقوله فرعی شناسایی شد.

جدول ۲: کدهای مفهومی و مقولات فرعی استخراج شده از مصاحبه‌ها درباره برنامه فرادرسی

عبارات مفهومی (کدهای اولیه)	مقولات فرعی
وقتی که به دانش‌آموزان فرصت مشارکت در تصمیمات و اقدامات داده می‌شود، این عملکرد مثبت‌تر، خلاقانه‌تر، پرانرژی‌تر، مفیدتر و مثمر ثمرتر می‌شود (مصاحبه ۱، ۳، ۵).	مشارکت دانش‌آموزان در تصمیمات و اقدامات
تقسیم وظایف و مسئولیت‌ها و مشخص شدن نقش داوطلبانه هر کدام از دانش‌آموزان در فعالیت‌های گروهی سبب می‌شود که تفکر خلاق و خلاقیت محور فعالیت‌های برنامه فرادرسی قرار گیرد (مصاحبه ۳، ۴).	تقسیم وظایف و مسئولیت‌ها نقش داوطلبانه در فعالیت‌های گروهی
یکی از فرصت‌های رشد تفکر خلاق، شوراهای دانش‌آموزی است که به منظور جلب مشارکت دانش‌آموزان در امور گوناگون مدرسه، تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری و شرکت در فرایند تصمیم‌گیری تشکیل می‌شوند. تشکیل شوراهای دانش‌آموزی، بستری مناسب برای پاسخگویی به بخشی از نیازهای دانش‌آموزان است. (مصاحبه ۵، ۶، ۹).	تشکیل شوراهای دانش‌آموزی
ایجاد فرصت‌های تجربه‌اندوزی اجتماعی برای دانش‌آموزان از طریق مشارکت عملی آنان در فرایند انتخاباتی یکی از ویژگی‌های برنامه‌های فرادرسی است (مصاحبه ۴، ۱۰).	مشارکت عملی
از جمله عوامل مؤثر در موفقیت تاثیرگذاری برنامه فرادرسی دسترسی دانش‌آموزان به نرم افزارهای آموزشی است (مصاحبه ۵، ۱۴).	دسترسی به نرم افزارهای آموزشی
در برنامه فرادرسی امکان استفاده از منابع آموزشی مختلف چون بازی‌های رایانه‌ای، وسایل سمعی و بصری وجود دارد (مصاحبه ۷، ۸، ۱۰).	استفاده از منابع آموزشی مختلف
برنامه‌های فرادرسی بایستی مبتنی بر استفاده از حلقه‌های کندوکاو گروهی باشد تا باعث افزایش تفکر خلاق یادگیرندگان شود. لذا بایستی هدف کار گروهی برای اعضا مشخص شود. از هم یاد بگیرند و به هم یاد بدهند (مصاحبه ۱، ۸، ۱۲).	کندوکاو گروهی
انجام فعالیت‌های فوق برنامه در محیط‌های خارج از کلاس درس از علل تمایز مدرسه خلاق محور است (مصاحبه ۶، ۸، ۱۲).	فعالیت‌های فوق برنامه خارج از کلاس
بازدید از فضاهای یادگیری مانند موزه‌ها یکی از ویژگی‌های برنامه فرادرسی است که بر رشد مهارت تفکر خلاق مؤثر است (مصاحبه ۶، ۸، ۱۲).	بازدید از فضاهای یادگیری

عبارات مفهومی (کدهای اولیه)	مقولات فرعی
برنامه‌های فرادرسی مبتنی بر خلاقیت راه را برای مشارکت با سازمان‌ها و متخصصان خارج از مدرسه، برقراری ارتباط با سازمان‌های خارج از مدرسه باز می‌کند (مصاحبه ۱۱، ۱۴).	مشارکت با سازمان‌ها و متخصصان خارج از مدرسه
در برنامه فرادرسی انجام فعالیت‌ها به صورت فردی و گروهی انجام می‌شود. (مصاحبه ۹).	فعالیت‌های فردی و گروهی
یادگیری مشارکتی یکی از لازمه‌های برنامه فرادرسی است (مصاحبه ۱۳، ۲). محیط یادگیری در برنامه‌های فرادرسی در صورتی منجر به خلاقیت می‌شود که مبتنی بر طبیعت باشد. در این فضا باید کودکان و صمیمی باشد که فراگیر بتواند هم در آن بازی کند تا زمینه خلاقیت را ایجاد نماید (مصاحبه ۱۱، ۱۲).	یادگیری مشارکتی یادگیری مبتنی بر طبیعت
در حوزه خلاقیت باید دانش‌آموزان باید بتوانند به چیزهای متفاوتی فکر کنند اگر محدودشان کنیم که در کلاس درس یک پدیده و جهت‌گیری را انتخاب کنند خلاق نمی‌شوند. بنابراین یکی از ویژگی‌های برنامه فرادرسی استفاده از فعالیت‌های آموزشی بدون ساختار است. (مصاحبه ۱۱).	یادگیری خارج از کلاس فعالیت‌های آموزشی بدون ساختار
برنامه فرادرسی قادر است با تشکیل سازمان‌ها و تشکیلات دانش‌آموزی خلاقیت را رشد دهد زیرا دانش‌آموزان در سازمان دانش‌آموزی یاد می‌گیرند که با هم کار کنند و با کار گروهی فداکاری را یاد بگیرند (مصاحبه ۶، ۵، ۱۴).	شرکت در سازمان‌ها و تشکیلات دانش‌آموزی

همان‌طور که ملاحظه می‌شود با توجه به ویژگی‌های دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی، عبارات برگرفته از متن مصاحبه بیانگر تطابق و تناسب این عبارات و مقوله‌ها با ویژگی‌های دانش‌آموزان مورد مطالعه است. عبارات و مقوله‌ها نشان می‌دهد که دانش‌آموزان با شرکت در برنامه فرادرسی یا فعالیت فوق برنامه می‌توانند با جنب و جوش زیاد و با کنجکاوی در فعالیت‌های خلاقانه فوق برنامه شرکت کرده و در نتیجه فرصت شکوفایی در ابعاد نوآوری و یادگیری خلاق مفاهیم درسی بیشتر فراهم می‌شود. دانش‌آموزان دوست دارند در فعالیت‌های مبتنی بر مشارکت گروه توأم با بازی شرکت کنند.

در مرحله بعد، با انجام کدگذاری محوری، این ۱۷ مقوله فرعی بر اساس همپوشانی و ارتباط مفهومی در ۷ مقوله اصلی (مولفه) ادغام شدند. برای افزایش اعتبار تحلیلی، به ازای هر مقوله اصلی یک نقل قول از مشارکت‌کنندگان نیز ارائه می‌شود:

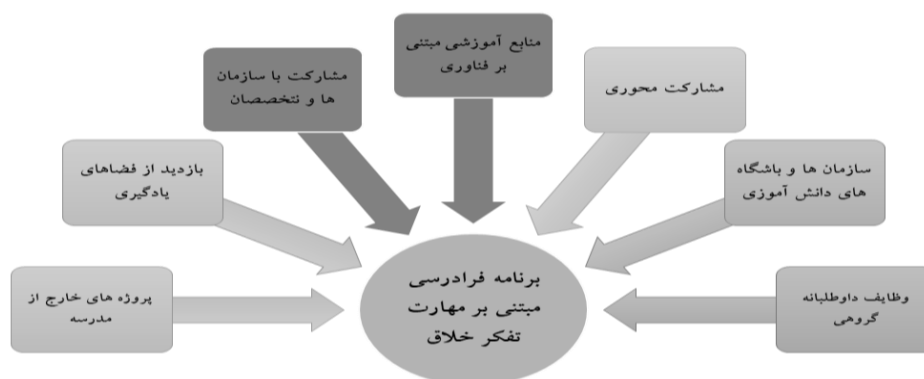
جدول ۳: مقولات اصلی شناسایی شده مرتبط با مولفه‌های برنامه فرادرسی به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق

مقولات اصلی (مولفه‌ها)	مقولات فرعی	نقل قول مشارکت‌کننده (برای نمونه)
وظایف داوطلبانه گروهی	وظایف داوطلبانه گروهی، نقش داوطلبانه در فعالیت‌های گروهی، فعالیت‌های فردی و گروهی، کندوکاو گروهی	" تقسیم وظایف و مشخص شدن نقش داوطلبانه هر دانش‌آموز در فعالیت‌های گروهی، باعث می‌شود خلاقیت محور فعالیت‌ها قرار گیرد. " (شرکت‌کننده ۳)
سازمان‌ها و باشگاه‌های دانش‌آموزی	تشکیل شوراهای دانش‌آموزی در مدارس، شرکت دانش‌آموزان در سازمان‌ها و تشکیلات دانش‌آموزی	" شوراهای دانش‌آموزی بستری مناسب برای پاسخگویی به نیازهای دانش‌آموزان و تقویت مسئولیت‌پذیری است. " (شرکت‌کننده ۵)
مشارکت محوری	مشارکت دانش‌آموزان در تصمیمات و اقدامات، مشارکت عملی در فرایند	وقتی دانش‌آموزان در تصمیم‌گیری مشارکت داده می‌شوند، عملکردشان خلاقانه‌تر و متمرثرتر می‌شود. (شرکت‌کننده ۱)

طراحی برنامه فرادرسی (فعالیت فوق برنامه) به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان

مقولات اصلی (مؤلفه‌ها)	مقولات فرعی	نقل قول مشارکت‌کننده (برای نمونه)
	انتخاباتی، یادگیری مشارکتی	
استفاده از منابع آموزشی مبتنی بر فناوری	دسترسی به نرم‌افزارهای آموزشی، استفاده از منابع آموزشی مختلف	دسترسی به نرم‌افزارهای آموزشی از عوامل مؤثر در موفقیت برنامه فرادرسی است. (شرکت‌کننده ۵)
مشارکت با سازمان‌ها و متخصصان	مشارکت با سازمان‌ها و متخصصان خارج از مدرسه، برقراری ارتباط با سازمان‌های خارج از مدرسه	برنامه فرادرسی مبتنی بر خلاقیت، راه را برای مشارکت با سازمان‌های خارج از مدرسه باز می‌کند. (شرکت‌کننده ۱۱)
بازدید از فضاهای یادگیری	یادگیری مبتنی بر طبیعت، بازدید از موزه‌ها	بازدید از موزه‌ها بر رشد مهارت تفکر خلاق مؤثر است. (شرکت‌کننده ۶)
پروژه‌های خارج از مدرسه	فعالیت‌های فوق برنامه خارج از کلاس، فعالیت‌های آموزشی بدون ساختار، یادگیری خارج از کلاس	انجام فعالیت‌های فوق برنامه در محیط‌های خارج از کلاس، از علل تمایز مدرسه خلاق محور است. (شرکت‌کننده ۶)

این هفت مؤلفه در کنار یکدیگر چارچوب منسجمی برای طراحی برنامه فرادرسی خلاقیت‌محور فراهم می‌کنند. مؤلفه «مشارکت محوری» اگرچه بر تعامل تأکید دارد، اما به طور خاص بر نقش فعال دانش‌آموز در حکمرانی و تصمیم‌گیری تمرکز دارد، در حالی که «وظایف داوطلبانه گروهی» بیشتر بر ساختار و مکانیک کار تیمی متمرکز است و بنابراین همپوشانی آنها تکامل بخش است نه موازی. این چارچوب بر یادگیری فعال، تجربه‌محور و ارتباط با دنیای واقعی خارج از کلاس درس تأکید دارد که همسو با نظریه‌های ساختارگرایی پیاژه^۱ و یادگیری تجربی کلب^۲ است. برای طراحی برنامه، باید به تعامل پویا بین این مؤلفه‌ها توجه کرد؛ برای مثال، یک «پروژه خارج از مدرسه» (مؤلفه ۷) می‌تواند با «مشارکت یک متخصص» (مؤلفه ۵) و استفاده از «منابع دیجیتال» (مؤلفه ۴) غنی‌تر شود.

شکل ۱: مؤلفه‌های برنامه فرادرسی به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق

سوال دوم: برنامه فرادرسی به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق چه اهدافی را دنبال می‌کند؟

1. Piaget
2. Kolb

مطابق جدول ۳، اهداف اولیه استخراج شدند. پس از تجمیع و ادغام این اهداف بر اساس همخوانی مفهومی و با استناد به چارچوب شایستگی‌های کلیدی سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۱ (OECD) (۲۰۱۹) که بر ترکیب دانش، مهارت و نگرش تأکید دارد، ۲۷ مقوله فرعی در ۴ مقوله اصلی دسته‌بندی شدند.

جدول ۴: مقولات اصلی شناسایی شده مرتبط با اهداف برنامه فرادرسی به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق

مقولات اصلی	زیرمقوله‌ها (اهداف)	تحلیل و تبیین
دستیابی به مهارت‌ها و شایستگی‌ها	توانایی حل مساله، تفکر انتقادی، تفکر واگرا، ترکیب و ابداع، مدیریت اطلاعات، برنامه‌ریزی، مذاکره، استفاده از ابزارها	این هدف‌ها مستقیماً بر پرورش توانایی‌های شناختی سطح بالا (مهارت‌های تفکر سطح بالا) که هسته اصلی تفکر خلاق هستند، متمرکزند.
خودراهبری در یادگیری	خودآموزی، خودراهبری، سازماندهی مطالب، آشنایی با ابزارهای تولید دانش، دستیابی به ایده مشترک	این مقوله بر اساس نظریه یادگیری خودتنظیمی (زیمرمن ^۲) شکل گرفته و ایجاد انگیزه درونی و استقلال عمل یادگیرنده را هدف می‌گیرد که بستر لازم برای تفکر خلاق است.
خودانگیختگی	شاداب بودن، کنجکاوی، علاقه به یادگیری، حق انتخاب	این اهداف که بر نگرش و هیجان یادگیرنده متمرکزند، مطابق با نظریه سرمایه‌گذاری خلاقیت استرنبرگ، «انگیزه» را به عنوان یکی از ارکان اصلی خلاقیت تقویت می‌کنند.
ارتقاء و تعمیق دانش نظری	ملموس کردن مباحث، تثبیت مطالب، یادگیری عمیق، به خاطر سپاری	این مقوله با حذف موارد تکراری (مانند «یادگیری مادام‌العمر» که یک ارزش است و «یادداشت برداری» که یک راهبرد است) بازنگری شد. این هدف بر این اصل استوار است که دانش عمیق و مفهومی، ماده خام لازم برای خلق ایده‌های نو را فراهم می‌کند.

این چهار دسته هدف به صورت سلسله‌مراتبی و در تعامل با یکدیگر در خدمت ارتقای تفکر خلاق هستند. خودانگیختگی (۳) و خودراهبری (۲) بستر عاطفی-انگیزشی لازم را ایجاد می‌کنند. ارتقای دانش نظری (۴) محتوای لازم برای تفکر را فراهم می‌سازد و در نهایت، مهارت‌ها و شایستگی‌ها (۱)، ابزارهای پردازش این محتوا را برای خلق محصولات جدید در اختیار یادگیرنده قرار می‌دهند. این اهداف با هدف کلان «پرورش تفکر و تعقل» در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و نیز با «حل مساله خلاق» در چارچوب سند برنامه درسی ملی ایران همسو هستند که وجه کاربردی برنامه حاضر را تقویت می‌کند.

1. Organisation For Economic Co-Operation And Development)

2. Zimmerman

شکل ۲: اهداف برنامه فرادرسی به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق

سوال سوم: برنامه فرادرسی چه محتوایی را توصیه می‌کند؟

مطابق جدول ۵، ۲۰ مقوله فرعی استخراج شد. این مقولات بر اساس تحلیل نظری و با توجه به الگوی تایلر (۱۹۴۹) که بر انطباق محتوا با ویژگی‌های یادگیرنده تأکید دارد، در ۵ مقوله اصلی ادغام شدند.

جدول ۵: مقولات اصلی شناسایی شده مرتبط با محتوای برنامه فرادرسی

مقولات اصلی	مقولات فرعی	تحلیل
مبتنی بر نیاز و ویژگی‌های فراگیران	تناسب با ساختار ذهنی، علایق و تفاوت‌های فردی	این اصل اساسی تضمین می‌کند محتوا برای دانش‌آموز پایه سوم قابل درک و جذاب باشد و زمینه درگیر شدن او را فراهم کند.
مبتنی بر پژوهش و تفکر	ارجاع به پژوهش، مساله محوری، تفکر محوری	این نوع محتوا، دانش‌آموزان را در نقش «کاشف» قرار می‌دهد و به جای انتقال اطلاعات، فرآیند جستجوگری را آموزش می‌دهد.
مبتنی بر تعامل و گفتگو	گفتگوی چندنفره، مشارکت دانش‌آموزان، چالش‌برانگیزی، سازماندهی حول ایده‌های کلیدی	مفاهیم مشابه در اینجا ادغام شدند. این مقوله بر ایجاد فضای دیالوگ و تضارب آرا تأکید دارد که محرک تولید ایده‌های جدید است.
متنوع و انعطاف پذیر	ارائه مثال‌های قابل درک، تنوع در تهیه و ارائه، چندرسانه‌ای بودن، انعطاف‌پذیری	تنوع در ارائه محتوا، سبک‌های مختلف یادگیری (دیداری، شنیداری، حرکتی) را پوشش می‌دهد و به معلم اجازه می‌دهد محتوا را بسته به شرایط اقتضا کند.
معتبر و غنی	عینی بودن، اعتبار علمی، غنای محتوایی، با معنا و جذاب بودن، واقع‌بینانه و هیجان‌انگیز بودن	اصطلاح «بااعتبار بودن» به «اعتبار علمی و واقع‌گرایی» تصریح شد. محتوای معتبر، ماده اولیه قابل اعتمادی برای تفکر خلاق فراهم می‌کند.

اگرچه تمامی این ابعاد مهم هستند، اما محتواهای مبتنی بر پژوهش و تفکر (۲) و مبتنی بر تعامل (۳) نقش بنیادی‌تری دارند، چرا که مستقیماً ماهیت فرآیند خلاقیت که شامل کشف، بررسی و تبادل نظر است را بازتاب می‌دهند. این الگوی محتوایی با مدل برنامه‌ریزی بازتابی (اسچون^۱، ۱۹۸۴) همخوانی دارد که بر تولید محتوا در بستر عمل و از طریق انعکاس تأکید می‌کند.

سوال چهارم: راهبردهای یاددهی-یادگیری برنامه فرادرسى چیست؟

مطابق جدول ۶، ۱۷ مقوله فرعى شناسایی شد. این مقولات بر اساس معیار مفهومی «نقش یادگیرنده» و با استفاده از تحلیل محتوای قیاسی (بر اساس چارچوب از پیش تعیین شده روش های فعال یادگیری) در ۵ مقوله اصلی ادغام شدند.

جدول ۶: مقولات اصلی شناسایی شده مرتبط با راهبردهای یاددهی-یادگیری

مقولات اصلی	مقولات فرعی	تبیین و تناسب رشدی (پایه سوم)
روش مشارکتی گروهی	بحث گروهی، پرسش و پاسخ، همیاری، گردش علمی	این ترکیب بازبینی شد. «گردش علمی» و «همیاری» ذیل روش مشارکتی جای می گیرند. این روش ها مهارت های اجتماعی و همکاری را که برای خلاقیت جمعی ضروری است، در کودکان ۸-۹ ساله تقویت می کنند.
روش یادگیری نمایشی و داستانی	قصه گویی، استفاده از عروسک های نمایشی، اجرای فعالیت های نمایشی خلاق	عنوان از «ایفای نقش» به «یادگیری نمایشی و داستانی» تغییر یافت. این روش با تخیل قوی و عاطفه محور کودکان این سن همخوانی کامل دارد و بستری برای بروز خلاقیت فراهم می کند.
روش اکتشافی و پروژه ای	اکتشافی هدایت شده، آموزش کاوشگری، پروژه ای، بدیعه پردازی	این دو روش اگرچه همپوشانی دارند، اما تفاوت اجرایی دارند: «اکتشافی» بر حل مساله متمرکز است، «پروژه ای» بر تولید یک محصول نهایی. هر دو، کنجکاوی طبیعی کودکان را هدایت و استقلال فکری را پرورش می دهند.
روش بارش مغزی	بارش مغزی، استفاده از فهرست سوالات، برگزاری جلسات همفکری	این روش به طور خاص بر تولید ایده های متعدد و سیالی افکار تأکید دارد که از مؤلفه های اصلی تست های خلاقیت تورنس است و برای پرورش سیالی ذهنی کودکان بسیار مناسب است.
استفاده از فعالیت های هنری	کاردستی، نقاشی و رنگ آمیزی، موسیقی	فعالیت های هنری، دروازه ای مستقیم برای بیان ایده ها و احساسات به شیوه ای غیرکلامی و خلاق هستند و با هوش فضایی-دیداری و موسیقایی در نظریه هوش های چندگانه گاردنر مرتبطند.

سوال پنجم: تکنیک های ارزشیابی چگونه است؟

مطابق جدول ۷، ۱۲ مقوله فرعی شناسایی شد. این مقولات بر اساس ماهیت ارزشیابی (خودسنجی و دیگرسنجی، فرآیند و محصول) و با استفاده از کدگذاری محوری در ۴ مقوله اصلی دسته بندی شدند.

جدول ۷: مقولات اصلی شناسایی شده مرتبط با تکنیک های ارزشیابی

مقولات اصلی	مقولات فرعی	تبیین و تناسب رشدی
خود ارزشیابی	پرسشنامه، چک لیست، سوالات باز	خودارزیابی، فراشناخت و توانایی قضاوت در مورد کار خود را در کودکان تقویت می کند. استفاده از چک لیست های ساده و مصور برای این سن مناسب است.
ارزشیابی فرایند محور	ارزشیابی مبتنی بر فرایند، مشاهده، بررسی اشکالات	بررسی اشکالات» بیشتر یک تکنیک بازخوردی است و در اینجا ذیل ارزشیابی فرایند محور قرار گرفت. این روش بر تلاش و پیشرفت به جای نتیجه نهایی تأکید دارد که برای ایجاد جرات در کودکان حیاتی است.
ارزشیابی مبتنی بر پرسش و پاسخ	طراحی سوال از متن/ویدیو، ارائه پاسخ های کوتاه	این تکنیک بر درک مطلب و تحلیل (مثلاً طراحی سوال) به جای حفظ کردن صرف تأکید دارد. سوالات باز برای تحریک تفکر واگرا ضروری هستند.

مقولات اصلی	مقولات فرعی	تبیین و تناسب رشدی
ارزشیابی پوشه‌ای	نوع فعالیت خارج از کلاس گزارش گردش علمی کارهای عملی و پروژه‌ای	تمایز دقیق: «فرایندمحور» بر چگونگی انجام کار تمرکز دارد، «پوشه‌ای» مجموعه‌ای از بهترین کارها و محصولات نهایی را در طول زمان جمع‌آوری می‌کند. پوشه کار، پیشرفت کودک را به طور ملموس نشان می‌دهد و برای او انگیزه‌بخش است.

«آموزش به همسالان» از مقوله خودارزیابی حذف و به عنوان یک راهبرد تدریس/یادگیری در نظر گرفته شد، چرا که ماهیت آن بیشتر بر انتقال دانش است تا سنجش خود. تمامی این تکنیک‌ها با ویژگی‌های رشدی کودکان ۸-۹ ساله که نیاز به بازخورد سریع، عینی و غیرتهدیدآمیز دارند، همخوانی دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

پرورش خلاقیت به عنوان یکی از ارزشمندترین اهداف تربیتی در نظام‌های آموزشی جهان شناخته می‌شود، چرا که پیوندی تنگاتنگ با پیشرفت اقتصادی و ترقی هر کشور دارد. این پژوهش با هدف طراحی برنامه‌ای فرادسی برای تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان انجام شد و یافته‌ها نشان داد که چنین برنامه‌ای باید بر پایه هفت مولفه کلیدی شامل وظایف داوطلبانه گروهی، سازمان‌ها و باشگاه‌های دانش‌آموزی، مشارکت محوری، استفاده از منابع آموزشی مبتنی بر فناوری، مشارکت با سازمان‌ها و متخصصان، بازدید از فضاهای یادگیری و پروژه‌های خارج از مدرسه استوار گردد. این مولفه‌ها به خوبی با نظریه سازنده‌گرایی که بر نقش فعال یادگیرنده در ساخت دانش تأکید دارد همسو هستند و همچنین با یافته‌های یه و ژو (۲۰۲۳) که بر اهمیت محیط‌های یادگیری مبتنی بر چالش‌های دنیای واقعی برای پرورش خلاقیت تأکید داشتند، مطابقت دارند. اهداف این برنامه در چهار حوزه مهارت‌ها و شایستگی‌ها، خودراهبری، خودانگیزگی و تعمیق دانش نظری دسته‌بندی شد که این دسته‌بندی کاملاً منطبق بر چارچوب شایستگی‌های OECD بوده و بر ترکیب دانش، مهارت و نگرش برای موفقیت در قرن ۲۱ تأکید می‌کند. تمرکز بر خودراهبری و خودانگیزگی به طور مستقیم از نظریه سرمایه‌گذاری خلاقیت استرنبرگ و لوبارت^۱ (۲۰۱۹) نشأت می‌گیرد که انگیزه را یکی از ارکان اصلی خلاقیت می‌دانند و با پژوهش حاجتی و همکاران (۱۴۰۰) که بر پرورش مهارت‌های درون‌فردی و برون‌فردی تأکید داشتند، همخوانی دارد.

محتوای پیشنهادی این برنامه بر پنج ویژگی مبتنی بر نیاز فراگیران، پژوهش‌محور، تعامل‌محور، متنوع و انعطاف‌پذیر و معتبر و غنی تأکید دارد که کاملاً با دیدگاه گیلفورد در مورد تفکر واگرا همسو است و بر تولید ایده‌های خلاق و حل مساله از راه‌های نوآورانه تأکید می‌کند. این ویژگی‌ها همچنین با یافته‌های ساجدی‌راد و همکاران (۱۴۰۰) که بر «آموزش مهارت‌های ارتباطی و انتقادی» در محتوا تأکید کردند، همسو است. راهبردهای یاددهی-یادگیری پیشنهادی شامل روش‌های مشارکتی گروهی، یادگیری نمایشی و داستانی، اکتشافی و پروژه‌ای، بارش مغزی و فعالیت‌های هنری است که مستقیماً با الگوی تورنس برای پرورش خلاقیت که بر آزمایش کردن، حدس زدن و تولید ایده تأکید دارد مطابقت داشته و یافته‌های روئیز-بارتولومه و گرکا^۲ (۲۰۲۳) را نیز تأیید می‌کند که نشان دادند فعالیت‌های فوق‌برنامه مبتنی بر عمل به طور مؤثری شایستگی و خودپنداره دانش‌آموزان را ارتقا می‌دهد.

1. Sternberg And Lobart
2. Ruiz-Bartolome & Greca

در زمینه ارزشیابی، تغییر تمرکز از ارزشیابی پایانی به ارزشیابی فرایندمحور و استفاده از پوشه کار کاملاً منطبق با ماهیت تکاملی و غیرخطی فرآیند خلاقیت است که توسط تورنس توصیف شده و با نظریه ارزشیابی برای یادگیری همخوانی دارد که بر استفاده از بازخورد برای بهبود مستمر یادگیری تأکید می‌کند. این یافته نیز همسو با پژوهش مبروک^۱ (۲۰۲۰) است که بر لزوم ادغام مهارت‌های قرن بیست و یکم در تمامی جنبه‌های برنامه‌ریزی، از جمله ارزشیابی تأکید داشت. با این حال، این پژوهش با محدودیت‌هایی همراه بود که تعمیم‌پذیری نتایج را تحت تأثیر قرار می‌دهد از جمله محدود بودن جامعه پژوهش به متخصصان و دانش‌آموزان پایه سوم دبستان، ماهیت کیفی پژوهش و نمونه‌گیری هدفمند که باعث می‌شود نتایج در بافت‌های دیگر نیاز به بومی‌سازی و اعتبارسنجی مجدد داشته باشند، و همچنین نظری بودن الگوی طراحی شده که اثربخشی عملی آن نیازمند اجرای پایلوت و پژوهش‌های آزمایشی آینده‌نگر است.

بر این اساس پیشنهاد می‌شود برنامه‌ریزان درسی از این الگو به عنوان چارچوب عملیاتی برای گنجاندن مهارت تفکر خلاق در برنامه‌های درسی فوق‌برنامه مدارس ابتدایی استفاده کنند و معلمان از راهبردهای پیشنهادی مانند آموزش پروژه‌محور و بارش مغزی در فعالیتهای خارج از کلاس درس بهره ببرند. مدیران مدارس نیز می‌توانند با ایجاد سازوکارهای لازم برای تشکیل شوراهای دانش‌آموزی فعال و انعقاد تفاهم‌نامه با موزه‌ها و مراکز علمی، زمینه بازدیدهای آموزشی را تسهیل نمایند. از منظر پژوهشی، انجام مطالعات آزمایشی برای سنجش اثربخشی الگوی طراحی شده، تکرار این پژوهش با جامعه‌ای وسیع‌تر و در مقاطع مختلف تحصیلی و همچنین انجام پژوهشی با عنوان "موانع اجرای برنامه‌های فرادرس خلاقیت‌محور در مدارس ابتدایی" برای شناسایی چالش‌های پیش‌روی معلمان و مدیران پیشنهاد می‌گردد.

References

- Abdulloyevich, K. (2023). Theoretical foundations of extracurricular and extracurricular activities for primary school students. *Middle European Scientific Bulletin*, 43.
- Adams, R. J., Vista, A., Scoular, C., Awwal, N., Griffin, P., & Care, E. (2015). Automatic coding procedures for collaborative problem solving. In P. Griffin & E. Care (Eds.), *Assessment and teaching of 21st century skills: Methods and approach* (pp. 115–132). Springer.
- Asadzadeh, S., Seif Naraghi, M., Naderi, E., & Ahqar, G. (2019). Designing a curriculum model for extracurricular activities for second-year elementary school students with an emphasis on environmental education. *Quarterly Journal of Environmental Education and Sustainable Development*, 5 (3), 1–19.
- Asakere, H. (2024). Investigating the impact of the educational system on the development of students' personality and social skills for the future. 11th National Conference on Positive Psychology, Bandar Abbas. <https://civilica.com/doc/2221780>
- Buckley, P., & Lee, P. (2018). The impact of extra-curricular activity on the student experience. *Journal of Learning and Teaching*, 1 (2), 21–36, <https://doi.org/10.1177/1469787418808988>
- Darzi Ramandi, H., Kian, M., Abbasi, E., & Hajihosseinejad, G. (2019). Design and validation of curriculum based on extracurricular activities in elementary school based on Klein's model. *Quarterly Journal of Theory and Practice in Curriculum*, 7 (14), 193-230.

- Dehghani, M., & Pouresfahan, V. (2025). Extracurricular activities of communication circle for quality education in multicultural classrooms: A phenomenological study in elementary school. *Journal of Curriculum Studies*, 20 (77), 38–42.
- Duncker, K. (2015). On problem solving. *Psychological Monographs*, 58 (3, Whole No. 270).
- Griffin, P., & Care, E. (Eds.). (2012). *Assessment and teaching of 21st century skills*. Springer.
- Guilford, J. (2010). Creativity. *American Psychologist*, 5 (9), 444–454.
- Han, K. S. (2003). Domain-specificity of creativity in young children: How quantitative and qualitative data support it. *The Journal of Creative Behavior*, 37 (2), 117–142.
- Hariyanto, M., Amin, M., Mahanal, S., & Rohman, F. (2022). Analyzing the contribution of critical thinking skills and social skills on students' character by applying discovery learning models. *International Journal of Education and Practice*, 1, 42–53.
- Heydari, I., Seifi, M., & Moradi Mukhlis, H. (2019). Developing critical thinking skills in the context of multimedia learning environments based on the constructivist approach. *Ethical Research (Islamic Education Association)*, 9 (4), 63–82.
- Hocevar, D. (1981). Measurement of creativity: Review and critique. *Journal of Personality Assessment*, 45 (5), 450–464.
- Hojjati, M., Saemi, H., Shariatnia, K., & Bayani, A. A. (2021). Study of the components of creative thinking and critical thinking skills in elementary school. *Quarterly Journal of Counseling and Psychotherapy Culture*, 12 (48), 219–258.
- Iucu, R., & Platis, M. (2012). Extra-curriculum activities: Challenges and shackle. *Education*, 14 (2), 60–65.
- Khashindarghi, H., Mahmoodi, F., Adib, Y., & Habibi, H. (2025). Designing a curriculum model based on creative thinking for sixth grade elementary mathematic. *Journal of Curriculum Studies*, 20 (76), 35–60; <https://doi.org/10.22034/jcs.2025.463293.2292>.
- Kereluik, K., Mishra, P., Fahnoe, C., & Terry, L. (2013). What knowledge is of most worth: Teacher knowledge for 21st century learning? *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 29 (4), 127–140.
- Lassig, C. J. (2013). Approaches to creativity: How adolescents engage in the creative process. *Thinking Skills and Creativity*, 10, 3–12.
- Mabrouk, S. H. (2020). The role of extracurricular activities in developing the skills of the twenty-first century for students in light of KSA 2030 vision. *PJAEE*, 17 (6), 1–19.
- Knip, M., Feige, G. O., & Soodak, D. M. (2015). Curriculum integration: An expanded view of an abused idea. *Journal of Curriculum and Supervision*, 10 (3), 22–34.
- Moghaddami, S. (2024). Challenges of third grade primary education in Iran (with a focus on curriculum content). In *Proceedings of the Seventh International Conference on Psychology, Educational Sciences and Social Studies* (pp. 45–55). <https://civilica.com/doc/2300722/>
- MoussaPour Miandhi, P., Peyronaziri, A. S., & Gelin Moghadam, K. (2018). Comparative study of extracurricular activities in teacher education in Australia, Germany, and the United States of

- America based on lessons for Iran. *Iranian Quarterly Journal of Comparative Education*, 1 (3), 36–60.
- Mwila, P. (2018). Effectiveness of extracurricular activities on students' learning process: Public secondary schools in Tanzania (Vol. 12, No. 3, pp. 1–15). GRIN Verlag. <https://www.grin.com/document/1250188>
- Naderi, A. (2013). Design and validation of the curriculum model for extracurricular activities for high school students with an emphasis on public education. *Journal of Social Security Studies*, 35, 47–82.
- Naderi, A., Hajihosseini Nejad, G., Tajik Esmaili, A., & Zeinabadi, H. R. (2012). Characteristics of the goals of extracurricular activities of high school students with the approach of preventing social harms. *Quarterly Journal of Educational Psychology*, 8 (24), 45-64.
- Nazari, P., & Yazdan Seta, F. (2019). Investigating the role of extracurricular activities in academic performance with regard to the mediating role of creativity. *Scientific Quarterly Journal of Teaching Research*, 7 (1), 15-32.
- Plucker, J., & Makel, M. (2010). Assessment of creativity. In J. Kaufman & R. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* (pp. 48–73). Cambridge University Press.
- Rhodes, M. (1961). An analysis of creativity. *The Phi Delta Kappan*, 42 (7), 305–310.
- Plucker, J., Beghetto, R., & Dow, G. (2014). Why isn't creativity more important to educational psychologists? Potentials, pitfalls, and future directions in creativity research. *Educational Psychologist*, 39 (2), 83–96.
- Ramalingam, D., Anderson, P., Duckworth, D., Scoular, C., & Heard, J. (2020). Creative thinking: Definition and structure. Australian Council for Educational Research. https://research.acer.edu.au/ar_misc/43
- Ruiz-Bartolomé, E., & Greca, L. M. (2023). Extracurricular program for girls to improve competencies and self-concept in science and technology. *Education Sciences*, 13 (1), 70. <https://doi.org/10.3390/educsci13010070>
- Sajedi Rad, H., Jahani, J., Shafiei Sarvestani, M., & Mohammadi, M. (2021). Designing a model for teaching critical thinking on the critical thinking skills of sixth grade elementary school students. *Research in Curriculum Planning*, 2 (43), 113–134.
- Smith, J., & Smith, L. (2020). Educational creativity. In J. Kaufman & R. Sternberg (Eds.), *Cambridge handbook of creativity*, (pp. 250–264). Cambridge University Press.
- Smith, N. V. (2013). Face-to-face vs. blended learning: Effects on secondary students' perceptions and performance. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 89, 17-37.
- Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (2019). The concept of creativity: Prospects and paradigms. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity*, (pp. 3–15). Cambridge University Press.
- Torrance, E. (2016). *Torrance tests of creativity*. Personnel Press.
- Ye, P., & Xu, X. (2023). A case study of interdisciplinary thematic learning curriculum to cultivate 4C skills. *Educational Psychology*, 14 (3), 10–21. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1080811>

طراحی برنامه فرادسی (فعالیت فوق برنامه) به منظور تقویت مهارت تفکر خلاق در دانش‌آموزان پایه سوم دبستان

Zeycan, A., & Nevin, G. (2017). Participation motivation for extracurricular activities: Study on primary school students. *Universal Journal of Educational Research*, 5 (5), 901–910.